

Г.[УБЕРНІЙ] БАЛТ.[СКАГО] УЪЗ.[ДА] С.[ЕЛА] ОЗДОБНОЙ
СВ.[ЯТО] МИХА.[ИЛОВКОЙ] ЦЕ.[РКВИ]" (1874 р.),⁵
"ПЕЧАТЬ ЦЕРКОВНАГО СТАРОСТЫ С.[ЕЛА] ГАТКИ
МИХАИЛОВСК.[ОЙ] ЦЕР.[КВИ] ЛИТИНСК.[АГО] У.[ЪЗДА]"
(1877 р.),⁶ "ПЕЧ.[АТЬ] ЦЕРКОВНАГО СТАРОСТЫ СЕЛ.[А]
КАЗАВЧИНА 8 ВОЛОСТИ",⁷ "БЛАГОЧИНІЯ 1 ОКРУГА
ГАЙСИНСКАГО УЪЗДА" (1909 р.).⁸

Аналіз цих легенд свідчить, що епіграфи (тт. легенди) виказували адміністративний статус місцевості: "села", "города", "местечка". Зрідка акцентувалася увага на її особливостях, приміром, коли на печатці Козятинської Вознесенської церкви зазначалось словосполучення "станции Юго-Западной железной дороги". Цей факт, на нашу думку, свідчить про важливість цього міста у системі сполучення в другій пол. XIX ст. – поч. ХХ ст.

Численними є випадки зазначення на печатках назв повітів, губерній, благочинь, єпархій, благочинних округів та волостей. Топонімічні вістки містять також сфергіси вищого православного духовництва. До таких належить печатка архієпископа Мінського, Ізяславського, Брацлавського, коад'ютора Київської митрополії та Слуцького монастиря Віктора (1795 р.).⁹ Сігілічну композицію у два півкола (ліворуч та праворуч) огортають сиглі. Послідовно читаючи букви за годинниковою стрілкою отримуємо напис: А[РХІЕПІСКОП] С[?] И[ЗЯСЛАВСКИЙ] М[ИНСКІЙ] К[ОАД'ЮТОР] Б[РАЦЛАВСКІЙ] К[ІЕВСКОЙ] М[ИТРОПОЛИ] С[ЛУЦКАГО] А[?] М[ОНАСТЫРЯ].

Зображення на одному з *sigillum*'ів містить інформацію щодо назви монастиря. Мова йде про Виноградський Ірдинський Успенський монастир Київської губ.¹⁰ У полі відбитку змальований виноград. Він вказує на наявність у межах території обителі насаджень цієї культури, яка й стала причиною найменування цього монастиря ігуменом Лукою Пелеховським (1730 р.) як "Виноградського". Джерела так описують цей факт [...]: "и назвал (Лука Пелеховський. – авт.) оный храм, по имеющемуся винограду при оном храме, виноградским монастырем".¹¹

Легенди на печатках *іудейських* рабинів несуть відомості щодо цивільних адміністративно-територіальних

Віталій Перкун

КОНФЕСІЙНІ ПЕЧАТКИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК ТОПОНІМІЧНЕ ДЖЕРЕЛО (1795 – 1942 рр.)

До мало знаних топонімічних джерел належать печатки релігійних інституцій. Найбільш інформативним у цьому відношенні є легенди (написи належності) сігілюмів (*sigillum* – печатка) православних церков, благочинь, монастирів та старост. Наприклад: "ПОДОЛЬСК[ОЙ] ЕПАР[ХИ] СЕЛА ГЛЕЗНОВА. ПОКРОВ[СКОЙ] Ц[ЕРКВИ] (1907 р.),¹ "БЕРДИЧ[ІЕВСКАГО] У.[ЪЗДА] СТ[АНЦИ] КАЗАТИН ВОЗНЕСЕНСКОЙ ЦЕРКВИ Ю.[ГО] З.[АПАДНОЙ] Ж.[ЕЛЕЗНОЙ] Д.[ОРОГИ] (1903 р.),² "ПОДОЛЬ[СКОЙ] ЕПАР[ХИ] УЪЗ[ДНАГО] ГОРО[ДА] ЛЕТИЧЕВ[А] СОБОРНОЙ МИХАИЛ[ОВСКОЙ] ЦЕР.[КВИ]" (1873 р.),³ "КІЕВ[СКОЙ] ЕПАР[ХИ] РАДОМЫШ[ЛІСКАГО] УЪЗ[ДА] М.[ЕСТЕЧКА] МАЛИНА ДМИТРИЕВ[СКОЙ] ЦЕР.[КВИ]" (1869 р.),⁴ "ПОДОЛЬ[СКОЙ]

одиниць. Наприклад: “КАЗЕННЫЙ РАВВИНЬ М.[ЕСТЕЧКА] КРАСНОЕ ЯМПОЛЬСКАГО УЪЗДА” (1903 р.),¹² “РАВВИНА ЧУДНОВ[СКАГО] УЧАСТКА ЖИТОМИР.[СКАГО] УЪЗДА” (1916 р.),¹³ “Ш.Б.ШАПОРИНСКІЙ ИЛЬИНЦЫ, КІЕВСКОЙ ГУБ.[ЕРНІИ]” (1915 р.).¹⁴

На належність місцевості (де виконував свої обов’язки рабин) до повіту чи губернії вказують також і зображення сфрагісів. Так, на печатці Олевського рабина (1916 р. Волинська губ.).¹⁵ знаходимо гербову емблему м. Овруча – св. архангела Михаїла з терезами у лівиці. Це місто було центром повіту, в який входило містечко Олевськ. Аналогічну ситуацію простежуємо із сігіллом Черкаського рабина (1878 р.).¹⁶ У полі пам’ятки відтворений геральдичний щит із образом у горішній частині св. архистратига Михаїла та крокуючого вправо коня у нижній. Ця графічна композиція була гербом м. Черкас у другій пол. XIX ст. Зауважимо, що святий ввійшов до останнього як символ Київської губернії, в складі якої були Черкаси. Кінь – частина герба, наданого місту королівським привілеем від 10.11.1791 р.: кінного воїна в латах зі списом у правиці.¹⁷

На легендах печаток *римо-католицьких* костелів та монастирів зазначається назва населених пунктів, де зосереджені церковні інституції. Наприклад: “ПЕЧ.[АТЬ] Р.[ИМСКО] К.[АТОЛИЧЕСКАГО] ОЛЕВСКАГО ПРИХ.[ОДСКАГО] К.[ОСТЕЛА]” (1898 р.),¹⁸ “ПЕЧАТЬ Л[ИСЯНСК]АГО РИМ[СКО] КАТ[ОЛИЦКАГО] ФРАНЦИСКАНСКАГО МОНАСТЫРЯ” (1827 р.),¹⁹ “SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS TROIANOVIENSIS” [тт. печатка Троїянівського парафіяльного костелу] (1885 р.).²⁰

Деякі сфрагіси деканів (тт. керівників церковних округів – деканатів) містили у собі, окрім титулу деканату, слово “уъздного” (лат. “foranei”). Наприклад: “ПЕЧАТЬ МОГИЛЕВСКАГО УЪЗДНАГО ДЕКАНА” (1873 – 76 рр.),²¹ “SIGILLUM DECANI FORANEI SKVIRENSIS” (1909 р.).²² Цей факт свідчить, що кордони повітів та деканатів співпадають.

У деяких епіграфах поч. XX ст. зазначається не назва деканату (яка, наприклад, фіксується як адміністративна одиниця у літургійних календарях та індексах Кам’янецької та Луцько-Житомирської дієцерій), а найменування тих повітів, костелі в яких об’єднуються в один

деканат. Приміром, на сігілюмі керівника брацлавського римо-католицького округу (1906 р.) відтворено напис “ГАЙСИНСКО-БРАЦЛ[АВСКАГО] ДЕКАНА”.²³ Така ситуація пояснюється тим, що до складу цієї костьольної одиниці входять парафії як із Гайсинського, так і з Брацлавського повітів.

На печатках єпископів та консисторій вміщуються назви дієцезій: “M.[ARTIN] KOZLOWSKI EPISCOPUS LUCEORIENSIS ET ZYTOMRIENSIS” (1883 р.),²⁴ (тт. Мартін Козловський єпископ Луцько-Житомирський), “ПЕЧАТЬ ЛУЦ[ИКО] ЖИТ[ОМИРСКОЙ] Р.[ИМО] К.[АТОЛИЧЕСКОЙ] ДУХОВНОЙ КОНСИСТОРИИ” (1854 р.).²⁵

У розрахунковій книзі Мурафського костелу (Вінницька обл., 1942 – 1943 рр.) нами знайдений сігілюм апостольського візитатора в Трансніст्रії. Про це свідчить легенда сфрагісу: “Vizitatorul Apostolic zi Transnistriei”.²⁶ Напис фіксує назву окупаційної території, до складу якої входила Мурафа.

Сфрагіси *протестантських* та *уніатських* інституцій мало різнятися від вищезгаданих. Легенди кірх та пасторів, як правило, містять титули центрів парафій: “ПЕЧ[АТЬ] ЖИТОМИР[СКОЙ] ЕВАНГЕЛИЙСКОЙ ЛЮТЕРАНСКОЙ ЦЕРКВІ” (1915 р.);²⁷ територій, яка підпадає під юрисдикцію приходу: “SIGILLUM ECCLE[IAE] EVANGEL[IC]I LUTER[ANICAE] URB[IS] ET GUBER[NIALIS] KIOV[ECENSIS]” (1913 р.)²⁸ (тт. печатка київського міського та губернського евангелійського храму). Епіграфи печаток греко-католицького Ючинського монастиря (Волинська губ., 1804 р.)²⁹ та Уманської василіанської школи (1826 р.)³⁰ зауважують назви населених пунктів: “+ [?] ПЕЧАТЬ МОНАСТ[ЫРЯ] [ЮЧИНСК]АГО БАЗИЛАНСКАГО”, “:SIGILL:UM SCHOLAR:[IS] PUBLICAR UMANENS[IS] PP.[PATRORUM] BASILIANO” (тт. державні [?] школів уманських братів василіанів).

Отже, написи та зображення на дослідженіх сігілюмах містять інформацію про належність релігійних інституцій до губерній, повітів, волостей, єпархій, дієцезій, благочинь, деканатів та про назви конфесійних установ. Сігілічні епіграфи зауважують статуси населених пунктів, особливості їх комунікативного сполучення.

Відтворення на релігійних сфрагісах титулів топонімів законодавчо регламентувалось. Так, законом від

4.12.1836 р. зазначалось, аби довкола печаткових малюнків православних храмів знаходився напис [...]: “в котором означалось бы славянскими буквами, в какой епархии, в каком селе... та церковь, для коеи печать делается”.³¹ У правилах та обов’язках деканів Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії від 1900 р. підкреслюється, що декан має сігілюм із написом [...]: “печать такого-то (тт. назва місцевості. – авт.) декана...”³²

Навіть такий невеликий за обсягом опрацьований сфрагістичний матеріал дає можливість протягом певного хронологічного періоду прослідковувати назви та статус як цивільних так і церковно-адміністративних одиниць, що свідчить про важливість конфесійних печаток як топонімічного джерела.

ПОСИЛАННЯ

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 660. – Спр. 207. – Арк. 6 зв.
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). Ф. – 741. – Оп.1. – Спр.19. – Арк. 217а.
3. ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 39. – Спр. 259. – Арк. 140 зв.
4. Там само. – Арк. 124.
5. Там само. – Арк. 101.
6. ДАВО. – Ф.Д. 14. – Оп.1. – Спр. 111. – Арк. 291.
7. Кам’янець-Подільський історичний музей-заповідник. К Мет № 1004, к/в № 51049.
8. ДАВО. – Ф.Д. – 14. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 191.
9. ДАВО. – Ф.Д. 669. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 3 зв.
10. Мариновський Ю. Православні монастири на терені сучасної Черкаської області. – Черкаси, 1997. – С. 204.
11. Виноградско-Ирдынский Успенский монастырь // Киевские епархиальные ведомости. – 1861. – С. 531 – 532.
12. ДАВО. – Ф.Д. 230. – Оп. 1. – Спр. 1008. – Арк. 290.
13. ЦДІАУК. – Ф. 346. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 176.
14. ДАВО. – Ф.Д. 14. – Оп. 1. – Спр. 111. – Арк. 185.
15. ЦДІАУК. Ф. 1599. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 100.
16. Там само. – Ф. 486. – Оп. 1. – Спр. 15947. – Арк. 12.
17. Гречило А. Українська міська геральдика. – Львів, 1998. – С. 83.
18. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 207. – Арк. 471 зв.
19. Там само. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 2163. – Арк. 3, 43.
20. Там само. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 224. – Арк. 105.

21. ДАВО. – Ф. 904. – Оп. 31. – Спр. 13. – Арк. 25; Спр. 19. – Арк. 271.
22. ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 3. – Спр. 229. – Арк. 19, 27, 37 зв.
23. ДАВО. – Ф.Д. 904. – Оп. 11. – Спр. 20. – Арк. 280 зв.
24. Вінницький обласний краєзнавчий музей (далі – ВОКМ). – Ф.Д. 945. – Арк. 84.
25. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 2114. – Арк. 33 зв.
26. ВОКМ. – Ф.Д. 178. – Арк. 3, 6 зв., 7.
27. ДАЖО. – Ф. 67. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 852.
28. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 638. – Спр. 50. – Арк. 76 зв.
29. Там само. – Ф. 2227. – Оп. 1. – Спр. 508. – Арк. 222 зв.
30. ДАВО. – Ф.Д. 844. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.
31. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Спб., 1836. – Т. XI. – С. 243 – 244.
32. ДАВО. – Ф.Д. 653. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 38 зв.